

*Погорецький М. А.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

*Сергєєва Д. Б.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ПЕРШЕ ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИНИКНЕННЯ Й СТАНОВЛЕННЯ РОЗШУКУ В УКРАЇНІ

Розшук відіграє ключову роль у попередженні, виявленні, розкритті й розслідуванні злочинів. Світова історія реформування досудового розслідування свідчить про те, що без покращення розшуку ніякі його реформи не дадуть суттєвої користі, оскільки очікувати від одного лише слідчого позитивних результатів у кримінальному провадженні так само безпідставно, як чекати від художника картини без пензля, фарб і полотна. Тому в умовах реформування органів досудового розслідування в Україні нагальною залишається проблема удосконалення пошуково-розшукової діяльності.

Виконання цієї благодатної й важливої роботи неможливо без фундаментального дослідження виникнення й становлення розшуку в Україні, чому й присвячена фундаментальна праця видатного і талановитого вітчизняного дослідника – **Володимира Миколайовича Чиснікова**, яка складається із двох книг,

загальним обсягом понад 100 друкованих аркушів.

У першій книзі¹ автор вперше в історико-правовій літературі презентує читачеві широке коло архівних документів і матеріалів, що відтворюють основні етапи організації та діяльності розшукової поліції на Україні (1880–1917 рр.), більшість з яких вводяться до наукового обігу вперше.

Серед цих матеріалів не лише відомі вже фахівцям нормативно-правові акти розшукової поліції, а й неопубліковані раніше циркуляри Департаменту поліції МВС, а також статті з журналу «Вісник поліції» та газети, витяги з тогочасних посібників із криміналістики та спогадів відомих сищиків, звіти про роботу розшукних відділень, розмаїта службова переписка, матеріали гучних кримінальних справ про викриття вбивць, розбійників, фальшивомонетників, шахраїв, кишенькових крадіїв та ін.

Надзвичайно важливим для дослідників цієї проблематики є те, що вклю-

¹ Чисніков В. М. Сисна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880-1917 рр.): історико-правове дослідження : у 2-х кн. Кн. 1. Документи і матеріали : навч. посіб. – К. : НікаНова, 2011. – 939 с.

чені до книги документи та матеріали подаються мовою оригіналу. Вони розміщені в хронологічному порядку, мають порядкові номери, дату, редакційні заголовки, назви, а в необхідних випадках – примітки та супроводжуються авторським коментарем.

Для зручнішого користування й тематичного інформаційного забезпечення автором запропоновано іменний покажчик та бібліографію.

Оригінальне авторське подання правових актів та інших архівних документів, дало можливість автору забезпечити висвітлення роботи розшукної поліції як центральних регіонів України – Києва, Харкова, Одеси, так і провінцій, визначити роль видатних історичних постатей в становленні та розвитку вітчизняного розшуку у 1880–1917 рр. – завідувача розшукної частини Київської розшукної поліції Г.М. Рудого (1901–1907 рр.) та першого керівника Харківського розшукного відділення В. В. фон Ланге (1902–1906 рр.), а також розкрити зміст і особливості розшукової діяльності того часу.

Як слушно зазначає у передмові до цієї книги її рецензент – відомий в Україні та за її межами дослідник органів поліції та спецслужб доктор юридичних наук, професор О.Н. Ярмиш, поява уперше в історико-правовій літературі спеціалізованого збірника документів і матеріалів із організації та діяльності розшукної поліції на Україні стала результатом багаторічної копіткої праці автора-укладача – В.М. Чиснікова в бібліотеках та архівосховищах.

Від себе доповнимо, що це усі основні архівосховища України та РФ, зокрема – Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України), Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Державних архівів Дніпропетровської, Житомирської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Харківської, Хмельницької, Чернігівської областей, Державного архіву м. Києва (ДАК); Російської Федерації:

Державного архіву Російської Федерації (ГАРФ), Російського державного історичного архіву (РГИА) та ін.

Слід особливо зазначити, що В.М. Чисніков, будучи талановитим, наполегливим й послідовним дослідником та відданим служителем науки, після завершення першої книги, продовжив своє дослідження цієї багатогранної й багатогранної теми. Результатом цього дослідження став вихід у світ другої книги – монографії¹, яка є першим в Україні комплексним історико-правовим дослідженням, у якому на основі дослідження архівних документів, публікацій у періодичних офіційних і відомчих виданнях, праць науковців, довідкової літератури та інших джерел вперше на монографічному рівні розкритті концептуально-правові основи створення, розвитку та функціонування розшукної поліції на теренах українських земель, що входили до складу Російської імперії.

Крізь призму цієї проблематики автором досліджуються організаційно-правові, оперативно-розшукові, криміналістичні та кримінально-процесуальні аспекти діяльності розшукної поліції в боротьбі з професійною злочинністю.

Книга складається з чотирьох розділів, додатку, списку використаних джерел. Результати її аналізу дають підстави констатувати, що В.М. Чисніковим вперше в історико-правовій літературі з історико-правових позицій цілком обґрунтовано в єдиному комплексі та взаємозв'язку визначив основні етапи становлення та розвитку кримінально-розшукних установ в Україні, а саме:

– *перший* етап (IX ст. – березень 1873 р.), тобто з моменту виникнення держави Київської Русі до першої спроби створити при Київській міській поліції спеціалізований підрозділ (розшукну частину) для боротьби з загально-кримінальною злочинністю;

¹ Чисніков В. М. Сиска поліція на Україні за часів Російської імперії (1880-1917 рр.) : історико-правове дослідження : у 2-х кн. / В. М. Чисніков; за ред. О. Н. Ярмиша. – Книга II: монографія. – Х.: Мачулін, 2014. – 624 с.

– *другий* етап (березень 1873 р. – березень 1874 р.), коли в Києві на правах експерименту при міській поліції була створена розшукова частина для боротьби виключно з кримінальними злочинами, діяльність якої була припинена за рік через відмову міської думи надавати кошти на її утримання;

– *третій* етап (червень 1880 р. – липень 1908 р.), коли на території України, спочатку в Києві, а потім в Одесі (1898 р.), Харкові (1902 р.) і Полтаві (1907 р.) при міській поліції створюються перші розшукові відділення (частини), а в деяких криміногенних повітах Катеринославської губернії (1905–1907 рр.) організуються розшукові команди за рахунок коштів земських установ;

– *четвертий* етап (липень 1908 р. – лютий 1917 р.), який характеризується створенням загальнодержавної системи розшукової поліції на підставі Закону Російської імперії «Про організацію розшукової частини» від 6 липня 1908 р. На момент падіння російського самодержавства на території України функціонувало 16 штатних розшукових відділень.

Автором вперше доведено, що наступне після Санкт-Петербурзького (1866 р.) розшукового відділення було створено розшукове відділення в Києві (1880 р.), а не в Москві (1881 р.), як на цьому наголошується у працях багатьох російських дослідників (В. І. Єлинський, О. А. Лядов, О. Ю. Шумілов та ін.), а також встановлено, що першою жінкою-сищиком в Україні була агент Київського розшукового відділення Естер Беренфельд (1881 р.)

У монографії висвітлюються вперше у вітчизняній науковій літературі пріоритети Київського розшукового відділення щодо застосування в поліцейській практиці Російської імперії: 1) валізи сищика («слідчого чемодану») (жовтень 1903 р.); 2) дактилоскопічного способу кримінальної реєстрації (січень 1904 р.); 3) собак-шукачів (січень 1905 р.); 4) видання Інструкції чинам Київської розшукової поліції (січень 1905 р.) – першого в Ро-

сійській імперії нормативно-правового акту, який регламентував не тільки всебічні аспекти організації та діяльності розшукової поліції, а й був універсальним практичним посібником криміналіста, першоджерелом правового регулювання дактилоскопії.

У монографії виявлено та проаналізовані особливості організації впровадження розшукових підрозділів поліції в Україні до і після прийняття загальноімперського Закону «Про організацію розшукової частини» від 6 липня 1908 р.

Автором комплексно розкрита роль українських вчених (істориків, криміналістів, процесуалістів, судових медиків), представників правоохоронних і судово-експертних установ, які, починаючи з другої половини XIX століття, своїми науковими працями сприяли становленню й розвитку криміналістичної наукової думки в Україні, а також використання у практиці правоохоронних органів того часу окремих досягнень криміналістики.

У монографії вперше систематизовано нормативно-правову базу законодавчих і відомчих нормативних актів, які регламентували розшукову діяльність розшукової поліції в Україні в зазначений період, основні форми та методи, що застосовувалися в боротьбі з професійною злочинністю, а також проаналізована робота Першої особливої міжвідомчої наради (з'їзду) щодо вдосконалення кримінального розшуку в Російській імперії (1913 р.);

У цій фундаментальній науковій праці є багато й інших цікавих та надзвичайно корисних з точки зору науки і практики положень.

Слід зазначити, що рецензована нами монографія В. М. Чиснікова має надзвичайно важливе наукове й практичне значення. Сформульовані та викладені в ній положення, узагальнення, висновки та пропозиції мають як загальнотеоретичне, так і прикладне значення для розвитку науки історії держави і права України, теорії оперативно-розшукової

діяльності, криміналістики й кримінального процесу.

Книга може стати в нагоді для вивчення досвіду досліджуваного періоду В. М. Чисніковим, як один із чинників підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності, оскільки творче наукове проникнення в минуле необхідне тому, що історія розглядає суспільний розвиток як процес, в якому тісно переплетено минуле, сьогодення й майбутнє. У зв'язку з цим інтерес до історичного минулого, зокрема, до діяльності розшукової поліції, яка в історичному плані була попередником сучасного карного розшуку, постійно зростає.

Дослідження системи та структури розшукних відділень, їх нормативно-правового і кадрового забезпечення, розшукової та дізнавальної діяльності, а також форм взаємодії із іншими правоохоронними органами має в сучасних умовах реформування правоохоронних органів не тільки теоретичне, але і практичне значення для засвоєння історичного досвіду вітчизняного карного розшуку, оскільки саме в досліджуваній автором період були започатковані правові засади боротьби із професійною злочинністю, розроблені основні форми, тактичні прийоми та методи цієї боротьби, налагоджена система оперативно-криміналістичних обліків, а також розпочався процес запровадження в практику розшукової поліції науково-технічних засобів.

Знання історичного досвіду, суб'єктивних помилок та їх причин виникнення є одним із важливих елементів історичної свідомості, передумовою пошуку правильних рішень у процесі переборення сьогоденних труднощів у сфері боротьби зі злочинністю.

Безперечно наукові положення цієї фундаментальної праці не лише можуть бути, й вже використовуються в навчальному процесі багатьох вишів України при викладанні таких навчальних дисциплін, як: «Історія держави і права України»,

«Криміналістика», «Оперативно-розшукова діяльність», «Кримінальний процес» та ін.

Даючи загальну високу оцінку цій фундаментальній науковій праці, та приклоняючись перед могутньою постаттю талановитого Дослідника – **Володимира Миколайовича Чиснікова**, вимушені висловити й окремі критичні зауваження, оскільки притримуємося принципу в науці: «Платон нам товариш, але істина понад усе!» та сподіваємося, що це не буде сприйняте як ложка дьогтю в діжці відбірного меду.

Передусім, ми не можемо погодитися з принципових міркувань з терміном «сиск» та з похідними від нього термінами, які широко вживаються шанованим автором як в назві рецензованих нами двох книг, так і в тексті роботи, у тому числі й при перекладі досліджуваних ним джерел з російської мови, оскільки слово «сиск» є виключно російськомовним, про що свідчить зроблений нами аналіз цього слова на підставі усіх доступних нам словників російської та української мов.

Хоча й автором обґрунтовується причина такого вживання (кн. II, с. 10–12), проте, на наш погляд, вона не є переконливою і не може бути сприйнята українською наукою (ані філологічною, ані юридичною).

Слід зазначити, що у XVI–XVII ст. термін «розшук» мав потрійне значення: розшук означав встановлення істини під час розслідування обставин справи (куди включалися й розшукові функції), про що свідчать формулювання в законах: «сыщится до прямиа» (буде встановлено достеменно), «сыскивати всякими сыски накрепко» (розслідувати справу всіма способами) тощо (див., наприклад, статті 5, 7, 10 та ін. глави X «Соборного уложення» 1649 р.); під розшуком розумілася особлива форма судочинства – слідчо-розшуковий процес, в якому розшукові заходи і слідчі дії в законодавчих актах чіткого розмежування не мали; під розшуком розу-

міли дії уповноважених осіб з розшуку та затримання злочинців¹.

У Статуті Кримінального судочинства 1864 р. (СКС) термін «розшук» (у СКС – «розшуки») був ужитий лише один раз у ст. 254. В інших статтях те саме за змістом поняття СКС позначав різними термінами, наприклад, у ст. 312 як «негласне поліцейське розвідування». Зі статей 254, 312 випливає, що розшук не протиставлявся дізнанню й не був його підготовчою стадією, а входив до поняття дізнання як його складова².

Хоча СКС і не зробив спроби визначити поняття розшуку³, та, на думку багатьох його укладачів, як вказував відомий юрист того часу А. В. Соколов, розшук продовжував розумітися як «діяльність, спрямована на виявлення й викриття злочинця й на відшукання та збирання доказів його винності у вчиненні злочинного діяння, наявність якого посвідчувалася дізнанням. Це ясно видно зі ст. 208 СКС, у якій ідеться про місцевий розшук, що збирає докази вини чи невинуватості підсудного, статей 510–542 СКС, які вказують на суто розшукову діяльність слідчого по збиранню доказів, що можуть слугувати викриттю підозрюваного при проведенні слідства у справі, а також зі змісту статей 482 і 545 СКС»⁴.

У сучасній російській правовій науці вживаються терміни і «сыск», і «розыск», причому і як синоніми, і як антоніми. Наприклад, відомий російський правник О. Ю. Шумілов, під терміном «сыск» розуміє узагальнене найменування оперативно-розшукової, контррозвідальної, приватно-детективної діяльності та «сыску» політичного. Його точка зору повністю поділяється й В. М. Чисніковим і розвивається у його дослідженні.

На наш погляд, з цією точкою зору шанованих авторів погодитися не можна, оскільки кожен із наведених термінів, хоча і близькі за своїм змістом, проте мають такі окремі суттєві відмінності, які не дають їм можливості з точки зору філософії і логіки вважатися видовими поняттями, а терміну «сыск» – родовим.

Водночас зазначимо, що оперативно-розшукова діяльність поліції, у тому числі й таємна, за своїм змістом є пошуко-розшуковою і терміни «пошук» та «розшук» мають своє особисте змістовне значення. Чи є необхідність в узагальнюючому терміні – питання дискусійне.

Рецензуючи роботу В. М. Чиснікова, зазначимо, що в ході реформування органів поліції та інших правоохоронних органів України суттєво змінюється парадигма взаємозв'язку ОРД та досудового розслідування, вводиться інститут детективів, які у собі поєднують ці два, на сьогодні поки ще самостійні, види діяльності. Виходячи з цього, фундаментальна праця В. М. Чиснікова мала б ще більш наукове й теоретичне значення, аби автором, з урахуванням результатів його потужного наукового надбання, були висловлені пропозиції щодо удосконалення інституту детективів.

У монографії є й багато інших дискусійних питань, які красномовно підтверджують актуальність обраної В. М. Чисніковим теми та невичерпність її для наступних дослідників, для яких рецензована нами праця буде не лише потужним теоретичним фундаментом, а й матиме методологічне значення.

¹ Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Х.: Арсіс ЛТД, 2007. С. 13.

² Погорецький М. А. Вказана праця. С. 18.

³ Погорецький М. А. Вказана праця С. 19.

⁴ Соколов А. О дознании и розыске. Журнал гражданского и уголовного права. Кн. 9. СПб., 1890. С. 9–10.

Пропонуються книги:

Чисніков В. М. Сискна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження: у 2-х кн. Кн. 1. Документи і матеріали: навч. посіб. – К.: НікаНова, 2011. – 939 с.

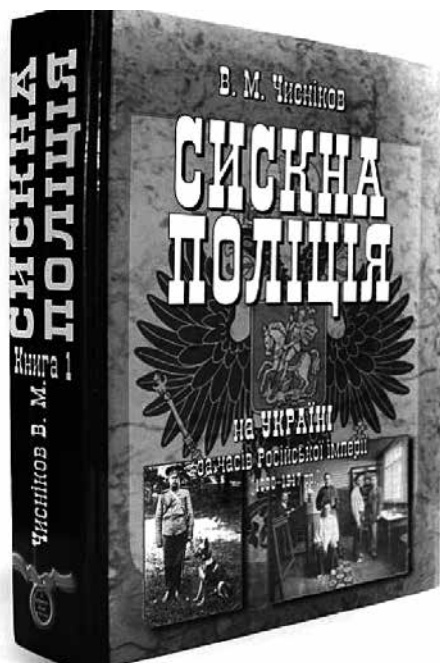
У навчальному посібнику вперше в історико-правовій літературі наведено широке коло документів і матеріалів, що відтворюють основні етапи організації та діяльності сискної поліції в Україні (1880–1917 рр.). Висвітлюються оперативно-розшукові, криміналістичні та кримінально-процесуальні аспекти діяльності сискної поліції в боротьбі з професійною злочинністю. Більшість архівних документів вводяться до наукового обігу вперше.

Рекомендовано викладачам, слухачам, курсантам і студентам вищих навчальних закладів України при вивченні окремих тем зі спецкурсів історії органів внутрішніх справ, історії держави і права України, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності.

Книга також розрахована на працівників органів внутрішніх справ і читачів, які цікавляться історією України, діяльністю правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю.

Чисніков В. М. Сискна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження: у 2-х кн. / В. М. Чисніков;

за ред. О. Н. Ярмиша. – Книга II: монографія. – Х.: Мачулін, 2014. – 624 с.

У монографії вперше в історико-правовій літературі розглядаються основні етапи організації та діяльності сискної поліції на Україні (1880–1917 рр.). Висвітлюються організаційні, оперативно-розшукові, криміналістичні та кримінально-процесуальні аспекти діяльності сискної поліції Російської імперії в боротьбі з кримінальною злочинністю.

Рекомендовано для використання викладачам, науковим співробітникам, курсантам та студентам-юристам при вивченні окремих тем з історії держави і права України, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності та спецкурсу з історії органів внутрішніх справ.

Книга також розрахована на працівників органів внутрішніх справ та широке коло читачів, які цікавляться історією України, діяльністю її правоохоронних органів у протидії злочинності.